

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

С.О. ТЕРНО

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

(ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ)

Запоріжжя
2006

**УДК: 371.133: 94
371.3: 94**

Терно С.О.

Педагогічна практика (посібник для студентів історичного факультету): Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 32 с.

У даному посібнику систематизовано викладені цілі, основні завдання, зміст, організація, форми й методи контролю, методичні поради та вимоги щодо проходження безперервної педагогічної практики студентами історичного факультету.

Рецензенти:

В.Й. Бочелюк, доктор психологічних наук, професор
А.А. Булда, доктор педагогічних наук, професор
С.Р. Лях, доктор історичних наук, професор

Відповідальний за випуск: С.Р. Лях, доктор історичних наук, професор

© С.О.Терно, 2006

Зміст

1. ВСТУП	4
2. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ПРАКТИКИ.....	4
3. ЗМІСТ ПРАКТИКИ.....	5
3.1. Навчальна (ознайомча практика) – III курс.....	5
3.2. Педагогічна практика – IV курс (освітньо-кваліфікаційний рівень: «бакалавр»)	10
3.3. Педагогічна практика – V курс (освітньо-кваліфікаційний рівень: «спеціаліст»).....	16
4. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ	22
4.1. Мета й завдання шкільної історичної освіти.....	23
4.2. Підготовка до уроку та оформлення плану-конспекту уроку.....	24
4.3. Аналіз відвіданих уроків.....	27
Додаток 1. Оформлення титульної сторінки звіту	30
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	31

1. Вступ

Посібник із педагогічної практики призначений для студентів, що навчаються за спеціальністю 7.03.03.01. «Історія» та «Архівознавство». В даному виданні систематизовано викладені цілі, основні завдання, зміст, організація, форми й методи контролю, методичні поради та вимоги щодо проходження безперервної педагогічної практики студентами III-V курсів історичного факультету ЗНУ.

За навчальним планом на третьому курсі у п'ятому семестрі передбачена навчальна (ознайомлювальна) практика. Ця форма практичної підготовки є пропедевтичною, основне завдання якої полягає в ознайомленні із системою навчальної роботи закладу освіти, вивченні учнів і колективу класу, участі у поточній навчально-виховній роботі вчителя і класного керівника. На IV курсі протягом 5 тижнів у восьмому семестрі проводиться виробнича (педагогічна) практика у середній ланці загальноосвітніх навчальних закладів. Ця практика є початковим етапом засвоєння основ педагогічної професії. Дана форма практичної підготовки спрямована на вивчення педагогічних і організаційно-методичних засад навчально-виховного процесу. Протягом педагогічної практики студенти-практиканти самостійно проводять окремі види занять з учнями, знайомляться з роботою вчителя зі спеціальності, беруть участь у навчально-виховній та методичній роботі вчителів. На V курсі педагогічна практика проводиться протягом 8 тижнів у дев'ятому навчальному семестрі у старшій ланці загальноосвітніх або професійно-технічних закладів освіти. Цей етап практичної підготовки повинен завершувати процес фахового становлення викладача.

Головним критерієм оцінки результатів педагогічної практики є рівень сформованості професійно значущих умінь та рівень професійної спрямованості майбутніх учителів (зацікавленість у педагогічній професії, активність, творче та відповідальне ставлення до роботи вчителя тощо).

2. Цілі та завдання практики

Мета практики — засвоєння студентами сучасних методів, форм організації та знарядь праці в галузі майбутнього фаху, формування у них на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час викладацької роботи в реальних умовах педагогічного процесу, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати у практичній діяльності.

Найважливішими завданнями практики є:

- 1) поглиблення зв'язку теоретичних знань із реальним педагогічним процесом, використання їх у розв'язанні конкретних навчальних і виховних завдань, формування психологічної готовності до роботи в школі;

- 2) формування у майбутніх учителів педагогічних умінь та навичок практичної діяльності в навчально-виховних закладах, потреби в безперервній педагогічній самоосвіті;
- 3) оволодіння сучасними методами й формами педагогічної діяльності, новітніми прогресивними технологіями навчання;
- 4) формування творчого дослідницького підходу до педагогічної діяльності.

По завершенню педагогічної практики студент повинен уміти:

- 1) застосовувати різні методи й прийоми ведення навчально-виховної роботи, спираючись на засоби навчання як на уроках, так і в позаурочний час;
- 2) готувати й проводити уроки різних типів;
- 3) складати план-конспект уроку відповідно до сучасних вимог методичної науки;
- 4) оцінювати знання та вміння учнів у відповідності з вимогами нормативних документів;
- 5) обладнати шкільний кабінет;
- 6) вести методичні дослідження;
- 7) працювати з науково-методичною літературою.

3. Зміст практики

3.1. Навчальна (ознайомлювальна практика) – III курс

3.1.1. Завдання і зміст практики

Ознайомлювальна педагогічна практика на III курсі — важлива невід’ємна складова частина підготовки висококваліфікованого вчителя, має сформувати мотивацію для подальшого поглиблення знань з психології, педагогіки й методики, створює фундамент для неформального вивчення дисциплін «Методика викладання історії» та «Основи педагогічної майстерності». Ознайомлювальна педагогічна практика проводиться на III курсі у шостому семестрі протягом 2 тижнів.

Основні завдання ознайомлювальної педагогічної практики:

- 1) виховання у студентів поваги і шанобливого ставлення до фаху педагога;
- 2) ознайомлення студентів із діючими програмами, шкільними підручниками та посібниками для учнів;
- 3) залучення студентів до вивчення сучасного стану навчально-виховної роботи в школі, передового педагогічного досвіду;
- 4) організація взаємодії й спілкування студентів з учнями, дослідження їх індивідуальних та вікових психологічних особливостей для ефективного здійснення виховної роботи в якості класного керівника;
- 5) встановлення й зміцнення зв’язку теоретичних знань, отриманих студентами під час вивчення історичних та психолого-педагогічних дисциплін, із практикою;

- 6) сформувати уміння вести психолого-педагогічні дослідження, аналізуючи уроки вчителів історії та інших предметників;
- 7) студенти внаслідок ознайомлювальної педагогічної практики мають засвоїти уміння аналізувати результати власної діяльності й відчувати потребу до самовдосконалення й самоосвіти.

Обов'язки студентів-практикантів:

- 1) участь в установчій конференції з педагогічної практики;
- 2) вивчення системи роботи навчально-виховного закладу;
- 3) вивчення методики й техніки проведення уроку, інших форм організації навчального процесу (лабораторні й практичні роботи, практикуми, факультативні заняття, навчальні екскурсії та ін.) шляхом відвідування й аналізу відвіданих уроків учителя історії та інших учителів;
- 4) вивчення різноманітних форм і методів позакласної роботи, безпосередня участь у виховному процесі (проведення тематичного вечору, КВК, олімпіади, тижня історії та ін. — залікового заходу);
- 5) здійснення дослідження психолого-педагогічної структури колективу учнів, збирання емпіричного матеріалу з метою його використання у роботі з формування й розвитку колективу учнів;
- 6) під час педагогічної практики студенти мають дотримуватися правил внутрішнього розпорядку школи, виконувати розпорядження адміністрації та керівників практики;
- 7) студент-практикант зобов'язаний кожного робочого дня працювати не менше 4 годин у школі;
- 8) протягом перших трьох днів студент повинен скласти індивідуальний план проходження ознайомлювальної практики і завірити його у методиста, закріпитися за певним класом у якості помічника класного керівника;
- 9) під час практики студенти ведуть щоденники психологічних спостережень та особистих роздумів педагогічного характеру, у яких роблять поточні записи виконаної роботи в школі (спостереження і результати аналізу відвіданих уроків, відомості про позакласну і позашкільну роботу, про виховні заходи в закріпленому класі, а також характер висловлених зауважень);
- 10) студенти зобов'язані своєчасно виконувати усі види робіт, які передбачає програма практики: відвідати не менше 8 уроків учителя-предметника, не менше 10 уроків з інших предметів у закріпленому класі в якості класного керівника, провести заліковий виховний захід;
- 11) по завершенню практики студенти протягом 3-х днів мають здати всю звітну документацію: індивідуальний план, підписаний вчителем-предметником та класним керівником із рецензією про його виконання, завірений підписом директора школи й печаткою; педагогічний щоденник; звіт про проходження ознайомлювальної педагогічної практики;
- 12) участь у підсумковій конференції з педагогічної практики (виступ із доповіддю, рефератом, викладення підсумків дослідження та ін.).

3.1.2. Вимоги до оформлення звітної документації

По завершенню практики на кафедрі історії України подаються такі документи: 1) індивідуальний план; 2) педагогічний щоденник; 3) звіт про проходження ознайомлювальної педагогічної практики.

Індивідуальний план складається студентом-практикантом протягом перших трьох днів практики. В індивідуальному плані має бути спланована діяльність практиканта на весь термін проходження практики: розробка й підготовка виховних заходів, відвідування уроків учителів-предметників, ознайомлення з підготовкою вчителя-предметника до уроку, відвідування уроків у закріпленому класі, виготовлення дидактичних матеріалів та ін. На початку практики індивідуальний план завіряється методистом. Студент повинен обов'язково мати при собі індивідуальний план у ході практики. По завершенню терміну практики індивідуальний план мають підписати вчитель-предметник і класний керівник із зазначенням про виконання запланованих заходів, їх підписи завіряються підписом директора школи та печаткою.

Педагогічний щоденник є важливим документом вивчення й узагальнення педагогічного досвіду. У щоденнику має бути відбита вся навчальна, виховна та методична робота студента, яка проводилася протягом педагогічної практики. У щоденник занотовуються аналізи відвіданих уроків учителів історії та інших предметників, відомості про виховну роботу, про участь у нарадах і засіданнях, психолого-педагогічні спостереження за окремими учнями й класом у цілому під час уроків і позакласної роботи. Особливу увагу слід приділити власним враженням і міркуванням щодо явищ, які спостерігав студент-практикант; аналізу навчально-методичних проблем і шляхів їх розв'язання. Практикант обов'язково повинен мати щоденник із собою під час перебування на базі практики.

Звіт про проходження практики має висвітлювати, аналізувати й узагальнювати проведену під час практики навчальну, позакласну й методичну роботу. Звіт оформлюється на аркушах форматом А-4 у друкованому або рукописному вигляді. Обсяг звіту повинен становити не менше 5 стандартних друкованих сторінок (кегель — 14, інтервал — 1,5). Титульна сторінка звіту оформлюється за зразком (див. додаток 1).

Звіт складається з чотирьох частин: 1) навчальна робота; 2) позакласна (виховна) робота; 3) методична робота; 4) висновки.

1. Навчальна робота. В цьому розділі звіту необхідно зазначити, скільки уроків студент відвідав у вчителів історії, скільки уроків відвідав в інших учителів, що корисного взято з цих відвідувань, яким ефективним прийомом взаємодії з учнями слід навчитися, чого слід уникати в роботі педагога. Також у цій частині звіту необхідно відобразити свою участь в обговоренні уроків учителів, перевірки учнівських зошитів, висвітлити роботу з учнями, що не встигають у навчанні і з тими, що виявили здібності до предмета. Завершуватися ця частина звіту має узагальненнями стосовно методів і форм роботи на уроці, висновками про ефективність різних форм взаємодії учнів і вчителя,

висновками про те, що необхідно засвоїти й використовувати у власній роботі в майбутньому.

- 2. Позакласна (виховна) робота.** У цій частині звіту слід висвітлити роботу студента-практиканта в позаурочний час: тематику бесід, доповідей, диспутів та ін. Необхідно навести сценарій залікового виховного заходу або дати йому розгорнуту характеристику (якщо виховний захід сценарію не передбачає), провести ґрунтовний аналіз задуму, виховного впливу, ефективності й значущості розробленого заходу. Студент має зафіксувати й проаналізувати свою діяльність в організації відвідування театру, музею, змагань, випуску стінної газети та ін. Слід не лише описати проведені заходи, а й зробити ґрунтовний аналіз їх ролі, ефективності, значення для подальшого життя дітей. Необхідно дати оцінку проведеній роботі, спробувати визначити вдалі знахідки й прорахунки, зробити висновки.
- 3. Методична робота.** В цій частині звіту слід зазначити, з якими методичними матеріалами ознайомився студент-практикант, що зробив для поліпшення методичної роботи у школі, до роботи яких гуртків був залучений. Необхідно проаналізувати участь у методичних об'єднаннях, методику підготовки й проведення уроків історії, їхню специфіку у даному закладі освіти. У кінці даної частини необхідно зробити висновок про те, яким має бути сучасний урок історії, якою має бути методика підготовки й проведення сучасного уроку історії.
- 4. Висновки.** У висновках необхідно зазначити, яке значення мала практика для педагогічної підготовки майбутнього вчителя, які позитивні й негативні сторони спостерігалися в організації практики, зробити висновки про власні здобутки (знання, уміння та навички) у ході виконання завдань практики.

3.1.3. Організація й проведення педагогічної практики

Ознайомлювальна педагогічна практика на історичному факультеті організовується деканатом спільно з кафедрою історії України. Кафедрою історії України завчасно здійснюється розподіл студентів для проходження ознайомчої педагогічної практики. Проходження практики відбувається у групах (з 5-10 студентів), які направляються у базові школи міста й області, що мають усі необхідні умови для здійснення професійної освіти.

Перед початком педагогічної практики деканат і кафедра історії України проводять установчу конференцію, яка присвячується ознайомленню студентів із порядком проходження педагогічної практики, правами й обов'язками студентів, змістом практики. Безпосереднє керівництво групою студентів-практикантів покладається на групового методиста. Методист студентської групи призначається з викладацького складу факультету або з числа найдосвідчених учителів базових шкіл. На період практики в кожній групі призначається староста.

3.1.4. *Обов'язки старост студентських груп:*

- 1) разом із методистом і вчителем-предметником староста планує роботу студентської групи, складає графік відвідування уроків та проведення позакласних заходів;
- 2) протягом перших трьох днів після початку практики староста подає керівнику практики розклад дзвінків у школі й графік відвідування уроків, проведення позакласних заходів;
- 3) в журналі групи він веде облік відвідування школи й виконання індивідуальних планів кожним студентом;
- 4) організовує студентів на відвідування й аналіз уроків та позакласних заходів, на активну участь у житті школи;
- 5) раз на тиждень, за узгодженням із факультетським керівником, з'являється на старостат для поточних консультацій і звіту про хід педагогічної практики;
- 6) за тиждень до закінчення ознайомчої педагогічної практики староста подає заповнену відомість на оплату вчителям-предметникам, що керували практикою;
- 7) протягом 3-х днів після завершення практики старости збирають усю документацію студентів своєї групи і подають її на кафедру історії України.

3.1.5. *Облік і оцінка роботи студентів-практикантів*

1. Поточний контроль за роботою студентів-практикантів здійснюється старостою групи, методистом, кафедрою історії України й деканатом.
2. По завершенню ознайомлювальної практики студенти у зазначений термін подають на кафедру історії України звітну документацію (індивідуальний план, педагогічний щоденник, звіт про проходження педагогічної практики). На підставі аналізу всіх поданих документів та захисту звітів у комісії, журналу відвідувань і результатів роботи студента із груповим методистом приймається рішення комісії керівників практики про виконання програми практики й виставлення оцінки.
3. Студент, робота якого була визнана незадовільною, вважається таким, що не виконав навчального плану семестру. За рішенням Ради факультету йому може бути призначене повторне проходження практики. Відповідно до «Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» (п. 4.4.) студенту, який не виконав програму практики без поважних причин, може бути надано право проходження практики повторно. **Студент, який в останнє отримав негативну оцінку з практики в комісії, відраховується з вищого навчального закладу.¹**

---

¹ Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України / Наказ Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 р. — № 93.

3.2. Педагогічна практика – IV курс

(освітньо-кваліфікаційний рівень: «бакалавр»)

3.2.1. Завдання і зміст практики

На IV курсі студенти історичного факультету вперше проходять виробничу практику, що складає 30% бюджету навчального часу у восьмому семестрі (5 тижнів). Ця практика передбачає безпосереднє виконання посадових обов'язків учителя історії та класного керівника в середній ланці (5-9 класи) середнього навчального закладу. Педагогічна практика на IV курсі завершує практичну підготовку бакалавра.

Основні завдання педагогічної практики:

- 1) опанування студентами-практикантами сучасними технологіями навчання й виховання;
- 2) формування уміння складати план-конспект уроку, сценарій виховного заходу;
- 3) опанувати умінням формулювати триєдину дидактичну мету, розробляти механізм її досягнення, встановлювати рівень досягнення, проводити корекцію знань, цілей та методики навчання;
- 4) засвоєння уміння використовувати проблемні методи навчання, розвивати історичне мислення в учнів;
- 5) опанувати умінням формувати систему наукових понять в учнів середньої школи на уроках історії;
- 6) вироблення у майбутніх вчителів педагогічних умінь і навичок (планування й проведення уроків різних типів, підготовка наочності, проведення консультацій щодо написання рефератів, організація індивідуальної роботи з учнями, проведення виховних заходів);
- 7) засвоєння методики формування методологічної культури в учнів на уроках історії;
- 8) закріплення й вдосконалення уміння аналізувати уроки історії;
- 9) формування уміння складати психолого-педагогічну характеристику на учня;
- 10) вдосконалення уміння вести щоденник педагогічних спостережень;
- 11) засвоєння методики культурно-освітньої роботи із пропаганди історичних та краєзнавчих знань, організації позашкільної роботи;
- 12) набуття навичок роботи класного керівника й уміння самостійно вести виховну роботу;
- 13) формування уміння готувати методичний матеріал;
- 14) вести методичні дослідження.

Обов'язки студентів-практикантів:

- 1) участь в установчій конференції з педагогічної практики на факультеті;
- 2) вивчення системи роботи навчально-виховного закладу;
- 3) вивчення методики й техніки проведення уроку, інших форм організації навчання (лабораторні й практичні роботи, практикуми, факультативні занят-

тя, навчальні екскурсії та ін.) шляхом відвідування й аналізу уроків учителя історії, інших учителів;

- 4) вивчення різноманітних форм і методів позакласної роботи, безпосередня участь у виховному процесі (проведення тематичного вечора, КВК, олімпіади, тижня історії та ін. — залікового заходу);
- 5) здійснення дослідження психолого-педагогічної структури особистості учня й оформлення у вигляді психолого-педагогічної характеристики, збирання емпіричного матеріалу з метою його використання у роботі з формування й розвитку колективу учнів;
- 6) під час педагогічної практики студенти повинні дотримуватися правил внутрішнього розпорядку школи, виконувати розпорядження адміністрації та керівників практики;
- 7) студент-практикант зобов'язаний кожного робочого дня працювати не менше 6 годин у закладі освіти;
- 8) протягом перших трьох днів студент повинен скласти індивідуальний план проходження педагогічної практики і завірити його у групового методиста, закріпитися за певним класом у якості класного керівника і проводити в подальшому в цьому класі уроки;
- 9) за час практики студент повинен провести не менше 8 залікових уроків у закріпленому класі, оцінки за які вчителем історії заносяться до відомості-характеристики;
- 10) для ознайомлення з навчальним процесом у закріпленому класі, відвідати не менше 10 уроків учителів різних предметів;
- 11) з метою вивчення педагогічного досвіду та системи роботи на уроках історії відвідати не менше 5 уроків учителя-предметника;
- 12) з метою опанування уміннями аналізувати уроки, вести методичні дослідження, приймати участь у методичних нарадах, відвідати не менше 10 уроків студентів-практикантів;
- 13) під час практики студенти ведуть щоденники психологічних спостережень та особистих роздумів педагогічного характеру, у яких роблять поточні записи виконаної роботи в школі (спостереження і результати аналізу відвіданих уроків, самоаналіз уроків, зміст методичних зауважень вчителя щодо плану-конспекту уроку та його проведення, результати обговорення та характер висловлених зауважень, відомості про позакласну й позашкільну роботу, про виховні заходи у закріпленому класі, а також характер висловлених зауважень);
- 14) по завершенню практики студенти протягом 3-х днів мають здати всю звітну документацію: індивідуальний план; відомість-характеристику, завірену підписом директора школи й печаткою; педагогічний щоденник; звіт про проходження педагогічної практики, плани-конспекти уроків та психолого-педагогічну характеристику на учня;
- 15) участь у підсумковій конференції з педагогічної практики на факультеті (виступ із доповіддю, рефератом, викладення підсумків дослідження та ін.).

3.2.2. Вимоги до оформлення звітної документації

По завершенню практики на кафедрі історії України подаються такі документи: 1) індивідуальний план; 2) педагогічний щоденник; 3) звіт про проходження педагогічної практики; 4) відомість-характеристика; 5) плани-конспекти уроків; 6) психолого-педагогічна характеристика на учня.

Індивідуальний план складається студентом-практикантом протягом перших трьох днів практики. В індивідуальному плані має бути спланована діяльність практиканта на весь термін проходження практики: розробка й підготовка уроків історії та виховних заходів, відвідування уроків учителів-предметників, студентів-практикантів, обговорення з учителем-предметником підготовки до уроку, відвідування уроків у закріпленому класі, виготовлення дидактичних матеріалів та ін. Плануючи проведення уроків у закріпленому класі, слід указувати тему запланованого уроку. Протягом першого тижня індивідуальний план завіряється методистом. Студент повинен обов'язково мати при собі індивідуальний план під час перебування на базі практики. По завершенню практики індивідуальний план подається разом з іншою звітною документацією на кафедру історії України.

Педагогічний щоденник є важливим документом вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду. У щоденнику має бути відбита вся навчальна, виховна та методична робота студента, яка проводилася протягом педагогічної практики. У щоденник занотовуються аналізи відвіданих уроків учителів історії, інших предметників, студентів-практикантів, самоаналіз, характер висловлених зауважень, інформація про підготовку й обговорення плану-конспекту з учителем, участь у методичних нарадах, відомості про виховну роботу, психолого-педагогічні спостереження за окремими учнями й класом у цілому під час уроків і позакласної роботи. Особливу увагу слід приділити власним враженням й міркуванням щодо явищ, які спостерігав студент-практикант; аналізу навчально-методичних проблем і шляхів їх розв'язання, роздумам щодо власних успіхів і прорахунків під час виконання обов'язків вчителя історії та класного керівника. Практикант обов'язково повинен мати щоденник із собою під час перебування на базі практики.

Звіт про проходження практики має висвітлювати, аналізувати й узагальнювати проведену під час практики навчальну, позакласну й методичну роботу. Звіт оформлюється на аркушах форматом А-4 у друкованому або рукописному вигляді. Обсяг звіту повинен становити не менше 10 стандартних друкованих сторінок (кегель — 14, інтервал — 1,5). Титульна сторінка звіту оформлюється за зразком (див. додаток 1).

Звіт складається з чотирьох частин: 1) навчальна робота; 2) позакласна (виховна) робота; 3) методична робота; 4) висновки.

1. Навчальна робота. В цьому розділі звіту необхідно зазначити, скільки уроків студент відвідав у вчителів історії, скільки уроків відвідав у інших вчителів, що корисного взято з цих відвідувань, якими ефективними прийомами взаємодії з учнями слід навчитися, чого слід уникати у роботі педагога. Необхідно зазначити кількість проведених уроків, в яких класах вони проводи-

лися, які оцінки були виставлені за проведені уроки, який позитивний досвід був накопичений, що не вдалося вирішити й чому, над чим необхідно працювати у подальшому. Також у цій частині звіту слід відобразити свою участь в обговоренні уроків студентів-практикантів, перевірці учнівських зошитів, висвітлити роботу з учнями, що не встигають у навчанні і з тими, що виявили здібності до предмета. Завершуватися ця частина звіту має узагальненнями стосовно методів і форм роботи на уроці, висновками про ефективність різних форм взаємодії учнів і вчителя, висновками про те, що необхідно засвоїти й використовувати у власній роботі в майбутньому, чого слід уникати, яким чином самовдосконалюватися.

- 2. Позакласна (виховна) робота.** У цій частині звіту слід висвітлити роботу студента-практиканта в позаурочний час: тематику бесід, доповідей, диспутів та ін. Необхідно навести сценарій залікового виховного заходу або дати йому розгорнуту характеристику (якщо виховний захід сценарію не передбачає), провести ґрунтовний аналіз задуму, виховного впливу, ефективності й значущості розробленого заходу. Студент має зафіксувати й проаналізувати свою діяльність в організації відвідування театру, музею, змагань, випуску стінної газети та ін. Слід не лише описати проведені заходи, а й зробити ґрунтовний аналіз їхньої ролі, ефективності, значення для подальшого життя дітей. Слід дати оцінку проведеній роботі, спробувати визначити вдалі знахідки й прорахунки у вихованні, намітити шляхи самовдосконалення, зробити висновки.
- 3. Методична робота.** В цій частині звіту слід зазначити, з якими методичними матеріалами ознайомився студент-практикант, що зробив для поліпшення методичної роботи у школі, до роботи яких гуртків був залучений. Необхідно проаналізувати участь у методичних об'єднаннях, методику підготовки й проведення уроків історії, їхню специфіку; аргументувати вибір методів, методичних прийомів, форм навчально-виховної роботи. В кінці даної частини необхідно зробити висновок про те, яким має бути сучасний урок історії, чому слід навчати, на що вчитель історії повинен передусім звертати увагу учнів, якою має бути методика підготовки й проведення сучасного уроку історії.
- 4. Висновки.** У висновках звіту необхідно зазначити, яке значення мала практика для фахової підготовки майбутнього вчителя, які позитивні й негативні сторони спостерігалися в організації практики, зробити висновки про власні здобутки (знання, уміння, навички та досвід) під час виконання завдань практики.

Відомість-характеристика є стандартним бланком, що містить усі необхідні вимоги до його заповнення. Усі графи відомості-характеристики підлягають заповненню. У відомості-характеристиці зазначається кількість проведених залікових уроків, виставляються за них оцінки, вчитель-предметник дає характеристику студенту-практиканту, виставляє загальну оцінку за навчальну роботу. Класний керівник (куратор) заповнює другу частину відомості-характеристики й виставляє загальну оцінку за виховну роботу. Завіряє відомість-характеристику директор навчального закладу підписом і печаткою.

Психолого-педагогічна характеристика на учня є результатом проведеного психолого-педагогічного дослідження під час проходження практики. Основним методом дослідження особистості учня є планомірне спостереження під час уроку, під час позакласних заходів та за межами школи. До спостереження висуваються такі вимоги:

- 1) спостереження обов'язково повинно бути цілеспрямованим, тобто необхідно чітко визначити цілі та завдання, що мають вирішуватися у процесі спостереження;
- 2) спостереження повинно проводитися у природних умовах, щоб учень не знав про це, інакше результати дослідження можуть виявитися необ'єктивними;
- 3) необхідно мати план спостереження;
- 4) у педагогічному щоденнику слід фіксувати всі факти, обставини, в яких відбувалося спостереження, що є важливою передумовою для їх узагальнення та обмірковування.

Крім спостереження слід використовувати інші методи дослідження особистості:

- 1) соціометрія (див. «Практические занятия по психологии» под ред. Петровского);
- 2) вивчення письмових і практичних робіт учня;
- 3) дослідження особистої справи учня;
- 4) дослідження умов життя й виховання в сім'ї;
- 5) бесіди з батьками, товаришами, учнями;
- 6) бесіди з учителями, класним керівником.

Психолого-педагогічна характеристика складається за таким планом:

- 1) загальні відомості про учня: прізвище, ім'я, вік, школа, клас, стан фізичного розвитку та здоров'я;
- 2) аналіз умов життя в сім'ї;
- 3) місце школяра в колективі класу, характеристика класу: успішність, традиції та ін.;
- 4) характеристика навчальної діяльності школяра: ставлення до навчання та мотиви до навчання;
- 5) характеристика суспільно-корисної та трудової діяльності;
- 6) взаємовідносини школяра з оточуючими, ставлення до себе;
- 7) загальні висновки та пропозиції щодо перспектив розвитку особистості, рекомендації стосовно проведення індивідуальної роботи.

3.2.3. Організація й проведення педагогічної практики

Педагогічна практика організовується деканатом спільно з кафедрою історії України. Кафедрою історії України завчасно здійснюється розподіл студентів для проходження педагогічної практики. Проходження практики відбувається у групах (з 5-10 студентів), які направляються у базові школи міста й області, що мають усі необхідні умови для здійснення професійної освіти.

Перед початком педагогічної практики деканат і кафедра історії України проводять установчу конференцію, яка присвячується ознайомленню студентів із порядком проходження педагогічної практики, правами й обов'язками студентів, змістом практики. Загальне керівництво педагогічною практикою здійснює факультетський керівник. Безпосереднє керівництво групою студентів-практикантів покладається на групового методиста. Методист студентської групи призначається з викладацького складу факультету або з числа найдосвідчених учителів базових шкіл. На період практики в кожній групі студентів-практикантів призначається староста.

3.2.4. Обов'язки старост студентських груп:

- 1) разом із методистом і вчителем-предметником староста планує роботу студентської групи;
- 2) протягом першого тижня після початку практики староста подає керівнику розклад дзвінків у школі й графік проведення уроків та позакласних заходів студентами-практикантами;
- 3) організовує студентів на відвідання й аналіз уроків та позакласних заходів, на активну участь у житті школи;
- 4) раз на тиждень, за узгодженням із факультетським керівником, з'являється на старостат для поточних консультацій і звіту про хід педагогічної практики;
- 5) за три тижні до закінчення педагогічної практики староста подає заповнену відомість на оплату вчителям-предметникам, що керували практикою;
- 6) протягом 3-х днів після завершення практики старости організовують подання звітної документації студентів своєї групи на кафедру історії України.

3.2.5. Облік і оцінка роботи студентів-практикантів

1. Поточний контроль за роботою студентів-практикантів здійснюється старостою групи, методистом, факультетським керівником й деканатом.
2. Під час практики методист відвідує уроки студентів, організовує обговорення й аналіз, виставляє поточні оцінки за проведені уроки.
3. По завершенню педагогічної практики студенти у зазначений термін подають на кафедру історії України звітну документацію (індивідуальний план, педагогічний щоденник, відомість-характеристику, звіт про проходження педагогічної практики, плани-конспекти та психолого-педагогічну характеристику). На підставі аналізу всіх поданих документів, результатів роботи студента із груповим методистом та захисту звіту приймається рішення комісії керівників практики про виконання програми й виставлення оцінки.
4. Протягом двох тижнів по завершенню практики призначаються захисти звітів студентів-практикантів у комісії керівників практики.
5. Облік і оцінка результатів роботи завершується на підсумковій конференції з педагогічної практики, що призначається по завершенню захисту звітів студентами.
6. Студент, робота якого була визнана незадовільною, вважається таким, що не виконав навчального плану семестру. За рішенням Ради факультету йому **може бути** призначене повторне проходження практики. Відповідно до «По-

ложення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» (п. 4.4.) студенту, який не виконав програму практики без поважних причин, **може бути** надано право проходження практики повторно. **Студент, який отримав негативну оцінку з практики в комісії, відраховується з вищого навчального закладу.²**

3.3. Педагогічна практика – V курс (освітньо-кваліфікаційний рівень: «спеціаліст»)

3.3.1. Завдання і зміст практики

На V курсі студенти історичного факультету проходять виробничу практику, що складає 61% у бюджеті навчального часу у дев'ятому семестрі (8 тижнів). Ця практика передбачає безпосереднє виконання посадових обов'язків учителя історії та класного керівника у старшій ланці (10-11 класи) загальноосвітніх навчальних закладів або у відповідних групах професійного навчального закладу. Педагогічна практика на V курсі завершує практичну підготовку спеціаліста.

Основні завдання педагогічної практики:

- 1) опанування студентами-практикантами сучасними технологіями навчання й виховання у старшій ланці середніх загальноосвітніх та професійних навчальних закладів;
- 2) формування уміння складати план-конспект уроку, лекції, семінарського заняття, сценарій виховного заходу;
- 3) закріпити й поглибити знання й уміння щодо планування триєдиної дидактичної мети уроку, лекції, семінару, розроблення механізму її досягнення, встановлення рівня досягнення поставлених цілей, проведення корекції знань, цілей та методики навчання;
- 4) засвоєння уміння використовувати проблемні методи навчання у різних формах навчально-виховної роботи, планувати систематичний розвиток історичного мислення в учнів;
- 5) опанування умінням планувати систематичну діяльність учнів по засвоєнню системи наукових понять на уроках історії, проводити корекцію цієї діяльності, створювати нові технології навчання (методичні розробки вивчення певної теми, засвоєння певного питання та ін.);
- 6) вироблення у майбутніх вчителів педагогічних умінь і навичок (планування й проведення уроків різних типів, підготовка наочності, проведення консультацій з написання рефератів, організація індивідуальної роботи з учнями, проведення виховних заходів на історичну тематику тощо)
- 7) засвоєння методики формування методологічної культури в учнів на уроках історії;
- 8) закріплення й поглиблення уміння аналізувати уроки історії;

² Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України / Наказ Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 р. — № 93.

- 9) формування уміння складати психолого-педагогічну характеристику класу (групи);
- 10) вдосконалення уміння вести щоденник педагогічних спостережень;
- 11) удосконалення методики культурно-освітньої роботи із пропаганди історичних та краєзнавчих знань, організації позашкільної роботи;
- 12) набуття навичок роботи класного керівника (куратора) і уміння самостійно вести виховну роботу;
- 13) формування уміння готувати методичний матеріал, виступати з методичними повідомленнями;
- 14) поглиблення методологічних знань з методики викладання історії, ведення методичних досліджень.

Обов'язки студентів-практикантів:

- 1) участь в установчій конференції з педагогічної практики;
- 2) вивчення системи роботи навчально-виховного закладу;
- 3) вивчення методики й техніки проведення уроку, інших форм організації навчання (лекційні й семінарські заняття, лабораторні й практичні роботи, практикуми, факультативні заняття, навчальні екскурсії та ін.) шляхом відвідування й аналізу відвіданих уроків учителя історії, інших учителів;
- 4) вивчення різноманітних форм і методів позакласної роботи, безпосередня участь у виховному процесі (проведення тематичного вечора, КВК, олімпіади, тижня історії та ін. — залікового заходу);
- 5) здійснення дослідження психолого-педагогічної структури класу й оформлення у вигляді психолого-педагогічної характеристики, збирання емпіричного матеріалу з метою його використання у роботі з формування й розвитку колективу учнів;
- 6) під час педагогічної практики студенти мають дотримуватися правил внутрішнього розпорядку школи, виконувати розпорядження адміністрації та керівників практики;
- 7) студент-практикант зобов'язаний кожного робочого дня працювати не менше 6 годин у закладі освіти;
- 8) протягом першого тижня студент повинен скласти індивідуальний план проходження педагогічної практики і завірити його у групового методиста, закріпитися за певним класом у якості класного керівника і проводити в подальшому у цьому класі уроки;
- 9) за час практики студент повинен провести не менше 15 залікових уроків у закріпленому класі, оцінки за які вчителем історії заносяться у відомість-характеристику;
- 10) відвідати не менше 15 уроків учителів різних предметів для ознайомлення з навчальним процесом у закріпленому класі;
- 11) з метою вивчення педагогічного досвіду та системи роботи на уроках історії відвідати не менше 8 уроків учителя предметника;
- 12) з метою опанування уміннями аналізувати уроки, вести методичні дослідження практиканти повинні приймати участь у методичних нарадах, відвідати не менше 15 уроків студентів-практикантів;

- 13) під час практики студенти ведуть щоденники психологічних спостережень та особистих роздумів педагогічного характеру, у яких роблять поточні записи виконаної роботи в школі (спостереження і результати аналізу відвіданих уроків, самоаналіз уроків, зміст методичних зауважень вчителя щодо плану-конспекту уроку та його проведення, результати обговорення та характер висловлених зауважень, відомості про позакласну й позашкільну роботу, про виховні заходи у закріпленому класі, а також характер висловлених зауважень);
- 14) по завершенню практики студенти протягом 3-х днів мають подати всю звітну документацію: індивідуальний план; відомість-характеристику, завірену підписом директора школи й печаткою; педагогічний щоденник; плани-конспекти уроків; звіт про проходження педагогічної практики та психолого-педагогічну характеристику на колектив учнів;
- 15) участь у підсумковій конференції з педагогічної практики (виступ із доповіддю, рефератом, викладення підсумків дослідження та ін.).

3.3.2. Вимоги до оформлення звітної документації

По завершенню практики на кафедрі історії України подаються такі документи: 1) індивідуальний план; 2) педагогічний щоденник; 3) звіт про проходження педагогічної практики; 4) відомість-характеристика; 5) плани-конспекти уроків; 6) психолого-педагогічна характеристика колективу учнів.

Індивідуальний план складається студентом-практикантом протягом першого тижня практики. В індивідуальному плані має бути спланована діяльність практиканта на весь термін проходження практики: розробка й підготовка уроків історії та виховних заходів, відвідування уроків учителів-предметників, студентів-практикантів, обговорення з учителем-предметником підготовки до уроку, відвідування уроків у закріпленому класі, виготовлення дидактичних матеріалів та ін. Плануючи проведення уроків у закріпленому класі, слід указувати тему запланованого уроку. Протягом першого тижня індивідуальний план завіряється методистом. Студент повинен обов'язково мати при собі індивідуальний план під час перебування на базі практики. По завершенню практики індивідуальний план подається разом з іншою звітною документацією на кафедру історії України.

Педагогічний щоденник є важливим документом вивчення й узагальнення педагогічного досвіду. У щоденнику має бути відбита вся навчальна, виховна та методична робота студента, яка проводилася протягом педагогічної практики. У щоденник занотовуються аналізи відвіданих уроків учителів історії, інших предметників, студентів-практикантів, самоаналіз, характер висловлених зауважень, інформація про підготовку та обговорення плану-конспекту з учителем, участь у методичних нарадах, відомості про виховну роботу, психолого-педагогічні спостереження за окремими учнями й класом у цілому під час уроків і позакласної роботи. Особливу увагу слід приділити власним враженням й міркуванням щодо явищ, які спостерігав студент-практикант; аналізу навчально-методичних проблем і шляхів їх розв'язання, роздумам щодо власних успіхів і прорахунків під час виконання обов'язків учителя (викладача) історії

та класного керівника (куратора). Практикант обов'язково повинен мати щоденник при собі під час перебування на базі практики.

Звіт про проходження практики має висвітлювати, аналізувати й узагальнювати проведену під час практики навчальну, позакласну й методичну роботу. Звіт оформлюється на аркушах форматом А-4 у друкованому або рукописному вигляді. Обсяг звіту повинен становити не менше 12 стандартних друкованих сторінок (кегель — 14, інтервал — 1,5). Титульна сторінка звіту оформлюється за зразком (див. додаток 1).

Звіт складається з чотирьох частин: 1) навчальна робота; 2) позакласна (виховна) робота; 3) методична робота; 4) висновки.

1. Навчальна робота. В цій частині звіту необхідно зазначити, скільки уроків студент відвідав у вчителів історії, скільки уроків відвідав у інших вчителів, що корисного взято з цих відвідувань, якими ефективними прийомами взаємодії з учнями слід навчитися, чого слід уникати у роботі педагога. Необхідно зазначити кількість проведених уроків, в яких класах вони проводилися, які оцінки були виставлені за проведені уроки, який позитивний досвід був накопичений, що не вдалося вирішити й чому, над чим необхідно працювати у подальшому. Висвітленню підлягають: проблема засвоєння наукових історичних понять; складнощі, які виникали в учнів у процесі їх засвоєння; типові вади й помилки в роботі над поняттями; яким чином доводилося здійснювати корекцію методики викладання. Важливим напрямком навчальної роботи є формування методологічної культури учнів, тому слід висвітлити свій внесок в цю важливу справу, спробувати оцінити стан обізнаності учнів унаслідок педагогічного впливу, їх здатність виконувати пізнавальні процедури, оцінювати історичні явища та процеси. Також у цій частині звіту необхідно відобразити свою участь в обговоренні уроків студентів-практикантів, перевірку учнівських зошитів, висвітлити роботу з учнями, що не встигають у навчанні і з тими, що виявили здібності до предмета. Завершуватися ця частина звіту має узагальненнями стосовно методів і форм роботи на уроці, висновками про ефективність різних форм взаємодії учнів і вчителя, висновками про те, що необхідно засвоїти й використовувати у власній роботі у майбутньому, чого слід уникати, яким чином самовдосконалюватися.

2. Позакласна (виховна) робота. У цій частині звіту слід висвітлити роботу студента-практиканта в позаурочний час: тематику бесід, доповідей, диспутів та ін. Необхідно навести сценарій залікового виховного заходу або дати йому розгорнуту характеристику (якщо виховний захід сценарію не передбачає), провести ґрунтовний аналіз задуму, виховного впливу, ефективності й значущості розробленого заходу. Студент має зафіксувати й проаналізувати свою діяльність в організації відвідування театру, музею, змагань, випуску стінної газети та ін. Слід не лише описати проведені заходи, а й зробити ґрунтовний аналіз їх ролі, ефективності, значення для подальшого життя дітей. Найважливішим в аналізі виховної роботи є чітке визначення якостей і психічних новоутворень особистості, формування яких ставилося за мету виховної роботи. Крім того, звіт набуває чіткості й обґрунтованості за умов

проведення діагностування ціннісних настанов учнів³ для визначення напрямків виховної роботи. Слід визначити ефективність вжитих виховних заходів, розробити критерії оцінки, обґрунтувати їх. Не менш важливо дати оцінку проведеній роботі, спробувати визначити вдалі знахідки й прорахунки у виховній роботі, зробити висновки.

3. Методична робота. В цій частині звіту слід зазначити, з якими методичними матеріалами ознайомився студент-практикант, що зробив для поліпшення методичної роботи у школі, до роботи яких гуртків був залучений. Необхідно проаналізувати участь у методичних об'єднаннях, методику підготовки й проведення уроків історії, їх специфіку; аргументувати вибір методів, методичних прийомів, форм навчально-виховної роботи. Особливу увагу слід приділити науковій рефлексії своєї діяльності з формування системи наукових понять в учнів, описати технології, що використовувалися, обґрунтувати власні розробки з цього питання, запропонувати певні вдосконалення існуючих методик та ін.; викласти свої доробки і нововведення, обґрунтувати їх, визначити їх ефективність. Важливим напрямком роботи на уроках історії є формування методологічної культури в учнів, що має бути відображено у звіті. Слід зазначити, якими методами історичного пізнання оволодівали учні на уроках, які завдання використовувалися для реалізації цього виду діяльності, яким чином учні підводилися до усвідомлення принципів історичного пізнання: історизму, об'єктивності, соціального підходу та ін. Необхідно викласти основні доробки з цієї проблеми, пропозиції, зазначення наявних проблем, можливі шляхи їх вирішення. Якщо вдалося розв'язати певну проблему, необхідно докладно викласти це у звіті. У кінці даної частини необхідно зробити висновок про те, яким має бути сучасний урок історії, чому слід навчати, на що вчитель історії повинен перш за все звертати увагу учнів, якою має бути методика підготовки й проведення сучасного уроку історії.

4. Висновки. У висновках звіту необхідно зазначити, яке значення мала практика для педагогічної підготовки майбутнього вчителя, які позитивні й негативні сторони спостерігалися в організації практики, зробити висновки про власні здобутки (знання, уміння та навички) під час виконання завдань практики.

Відомість-характеристика є стандартним бланком, що містить всі необхідні вимоги до його заповнення. Усі графи відомості-характеристики підлягають заповненню. У відомості-характеристиці зазначається кількість проведених залікових уроків, виставляються за них оцінки, вчитель-предметник дає характеристику студенту-практиканту, виставляє загальну оцінку за навчальну роботу на практиці. Класний керівник (куратор) заповнює другу частину відомості-характеристики і також виставляє загальну оцінку за виховну роботу. Завіряє відомість-характеристику директор навчального закладу підписом і печаткою.

³ Див: Психология личности: тесты, опросники, методики / Авторы-составители: Н.В.Киршева и Н.В.Рябчикова. — М.: Геликон, 1995 — 236 с.; Энциклопедия психологических тестов. Темперамент, характер, познавательные процессы. — М.: ООО «Издательство АСТ», 1997. — 256 с.; Энциклопедия психологических тестов. Мотивационные, интеллектуальные и межличностные аспекты. — М.: ООО «Издательство АСТ», 1997. — 288 с.

Психолого-педагогічна характеристика колективу учнів є результатом психолого-педагогічного дослідження під час практики. Основними методами дослідження колективу учнів є спостереження⁴, вивчення особистих справ учнів, аналіз результатів їх діяльності, бесіди, метод анкетування, соціометрія. Оформлення психолого-педагогічної характеристики класу відбувається за таким планом:

- 1) загальні відомості про клас: склад учнів за віком та статтю;
- 2) історія класу, його традиції;
- 3) загальна характеристика успішності класу та дисциплінованості;
- 4) спрямованість класу як колективу (ідейно-політична, навчальна діяльність, інтереси);
- 5) психологічна єдність класу (інтелектуальна єдність, емоційна єдність, волева єдність);
- 6) загальні висновки (рівень розвитку класу як колективу, визначення основних завдань та шляхів формування колективу).

3.3.3. Організація й проведення педагогічної практики

Педагогічна практика на історичному факультеті організовується деканатом спільно з кафедрою історії України. Кафедрою історії України завчасно (наприкінці восьмого семестру) здійснюється розподіл студентів для проходження педагогічної практики. Проходження практики відбувається у групах (по 5–10 студентів), які направляються у базові школи міста й області, що мають всі необхідні умови для здійснення професійної освіти.

Перед початком педагогічної практики деканат і кафедра історії України проводять установчу конференцію, яка присвячується ознайомленню студентів із порядком проходження педагогічної практики, правами та обов'язками студентів, змістом практики. Загальне керівництво педагогічною практикою здійснює факультетський керівник. Безпосереднє керівництво групою студентів-практикантів покладається на групового методиста. Методист студентської групи призначається з викладацького складу факультету або з числа найдосвідченіших учителів базових шкіл. На період практики в кожній групі призначається староста.

3.3.4. Обов'язки старост студентських груп:

- 1) разом із методистом і вчителем-предметником староста планує роботу студентської групи;
- 2) протягом першого тижня після початку практики староста подає керівникові і груповому методисту розклад дзвінків у школі й графік проведення уроків та позакласних заходів студентами-практикантами;
- 3) організовує студентів на відвідання й аналіз уроків та позакласних заходів, на активну участь у житті школи;
- 4) раз на тиждень, за узгодженням із факультетським керівником, з'являється на старостат для поточних консультацій і звіту про хід педагогічної практики;

⁴ Див. про організацію спостереження у розділі 3.2.2. (с. 14)

- 5) за три тижні до закінчення педагогічної практики староста подає заповнену відомість на оплату вчителям-предметникам, що керували практикою;
- 6) протягом 3-х днів після завершення практики старости збирають всю документацію студентів своєї групи і подають її факультетському керівникові.

3.3.5. Облік і оцінка роботи студентів-практикантів

1. Поточний контроль за роботою студентів-практикантів здійснюється старою групи, методистом, факультетським керівником і деканатом.
2. Протягом терміну практики методист відвідує уроки студентів, організовує обговорення й аналіз, виставляє поточні оцінки за проведені уроки.
3. По завершенню педагогічної практики студенти у зазначений термін (протягом трьох днів) подають на кафедру історії України звітну документацію (індивідуальний план, педагогічний щоденник, відомість-характеристику, плани-конспекти уроків, звіт про проходження педагогічної практики та психолого-педагогічну характеристику). На підставі аналізу всіх поданих документів, результатів роботи студента із груповим методистом та захисту звіту приймається рішення комісії керівників практики про виконання програми практики й виставлення оцінки.
4. Протягом двох тижнів по завершенню практики призначаються захисти звітів студентів-практикантів у комісії керівників практики.
5. Облік і оцінка результатів роботи завершується на підсумковій конференції з педагогічної практики, що призначається по завершенню захисту звітів студентами.
6. Студент, робота якого була визнана незадовільною, вважається таким, що не виконав навчального плану семестру. За рішенням Ради факультету йому може бути призначене повторне проходження практики. Відповідно до «Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» (п. 4.4.) **студент, який в останнє отримав негативну оцінку з практики в комісії, відраховується з вищого навчального закладу.**⁵

4. Методичні вказівки

Під час педагогічної практики студентам доводиться вирішувати складні проблеми навчання й виховання учнів на уроках історії. Найчастіше складнощі виникають під час роботи над складанням плану-конспекту уроку та оформлення аналізів відвіданих уроків. Провідним аспектом у підготовці уроків історії є визначення цілей і завдань історичної освіти. Ігнорування його призводить до даремного витрачання часу, перевантаження, шкодить громадянському вихованню учнів. Без цілеутворення навчально-виховний процес перетворюється на корабель, що рухається без вітрил і керма. Саме цим найважливішим аспектам практичної підготовки присвячується четвертий розділ.

⁵ Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України / Наказ Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 р. — № 93.

4.1. Мета й завдання шкільної історичної освіти

Пристаюючи до виконання завдань практики, студентам слід усвідомлювати, що історія динамічна, і разом із її перебігом змінюється як погляд на власне минуле, так і загальна система соціокультурних цінностей і пріоритетів. Саме тому глобальною метою історичної освіти має бути не традиційний переказ інформації (що час від часу «застаріває», втрачає «істинність», «правдивість» залежно від кон'юнктури), а навчання навичок та вмінь, необхідних для саморозвитку особистості, її соціальної адаптації на основі вільного вибору учнем пріоритетів та стандартів життя (із дотриманням гуманістичних правових засад). Тим більше, що сучасний учень приблизно 70-85% історичних відомостей отримує з позашкільних джерел, зокрема, засобів масової інформації. Отже, завдання вчителя — допомогти учневі скласти з окремих відомих фактів цілісну картину, сприяти формуванню власної думки, точки зору щодо певних суспільних явищ і подій, розвивати історичне мислення.

Навчання історії — це не шлях нагромадження знань, а шлях розвитку мислення. Можна навести безліч висловлювань авторитетних учених, що підтверджують цю думку. Зокрема, П.Сорокін наголошував, що завдання будь-якого навчання полягає в тому, щоб сформувати логікомислительний апарат, завдяки якому людина була б здатна «переробляти» будь-яку інтелектуальну їжу⁶. Е.В.Ільєнков зазначав, що навчання, яке орієнтоване на накопичення знань і не передбачає власної розумової діяльності, сприяє розвитку у дитини довільної пам'яті, «але не формується розум, мислення, здібність міркувати... Та сама здібність, що колись всі ці знання на світ породила»⁷.

Завданнями освітньої галузі «суспільствознавство» є:

- підготовка учнів до взаємодії з соціальним середовищем, до самореалізації їх як особистостей в умовах багатоманітного світу через засвоєння комплексу знань, формування відповідних компетенцій;
- формування в учнів національних та загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення та поваги до інших народів, правової свідомості, економічного мислення;
- формування в учнів критичного мислення, навичок оцінювання суспільних явищ і процесів, життєвих та прикладних особистісно-життєтворчих, соціалізуючих, комунікативних, інтелектуально-інформаційних навичок;
- формування в учнів почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій і явищ суспільного життя, досвіду емоційно-оцінної діяльності, здатності визначати власну активну життєву позицію, робити свідомий вибір, встановлювати особисті цілі, спрямовані на розвиток суспільства, держави, забезпечення власного добробуту та добробуту своєї родини.
- Загальні змістові наскрізні лінії освітньої галузі — людина – людина, людина – суспільство, людина – природа.

⁶ Сорокін П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл.: А.Ю.Согомонов: Пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992. — С. 267.

⁷ Ильєнков Э.В. Философия и культура. — М.: Политиздат, 1991. — С. 45.

- Через зміст освітньої галузі розкривається сутність соціальних явищ, процесів, що відбуваються в ході історичного розвитку людства загалом, українського народу зокрема.
- Змістове наповнення галузі базується на українознавчих засадах. Воно спрямоване на виховання в особистості рис патріота України, активного компетентного громадянина, людини з гуманістичними і демократичними цінностями⁸.

Структурні компоненти освітньої галузі «суспільствознавство» — історія рідного краю, історія України, всесвітня історія, право, мораль, економіка, філософія, громадянська освіта.

4.2. Підготовка до уроку та оформлення плану-конспекту уроку

Урок — це основна дидактична форма навчання тривалістю 30-45 хвилин, у якій поєднуються індивідуальні та фронтальні шляхи навчально-пізнавальної діяльності з учнями однакового віку обох статей із приблизно однаковим інтелектуальним розвитком.

Підготовка до уроку розпочинається з ознайомлення з тематичним планом, програмою, параграфом підручника, додатковою літературою, методичними посібниками, хрестоматією та іншими джерелами історичної інформації. Виходячи зі змісту навчального матеріалу, вчитель формулює навчальну, розвивальну та виховну мету уроку. Сформулювати навчальну мету означає визначити, які знання необхідно сформувати в учнів, тобто які факти, явища, поняття, процеси та висновки вони мають засвоїти. Виховні цілі передбачають роботу з формування певних переконань й моральних якостей. Визначення розвивальних цілей означає планування роботи з формування певних умінь і навичок та розвитку історичного мислення.

Коли цілі уроку визначені, необхідно розпочати розробку механізму реалізації поставлених цілей, тобто продумати методику уроку. Необхідно визначити зміст й структуру майбутнього навчального заняття, продумати методи й методичні прийоми, форми організації пізнавальної діяльності. Спеціальної підготовки вимагають проведення опитування, пояснення нового матеріалу й особливо питання, що підводять до висновків по темі. Слід пам'ятати, що чіткі формулювання запитань визначають ясність завдання для учнів, забезпечують послідовність й причинно-наслідковий зв'язок думки, створюють умови для енергійного темпу роботи.

Таким чином, готуючись до уроку, вчитель повинен вирішити, з чого він буде починати, чим закінчувати, як розподілити матеріал, якими словами-«містками» перейти від одного питання до іншого, як висловити головні думки. Результати обмірковування оформлюються у вигляді плану-конспекту уроку.

⁸ Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004. — № 24.

Сам процес оформлення плану-конспекту поглиблює задум уроку, уточнює його перебіг, укладає задум у часі. План-конспект потрібний, можливо, не стільки на самому уроці, скільки до уроку – щоб відбувся саме такий урок, який був задуманий. План-конспект повинен відповідати правилам оформлення й мати приблизно такий вигляд:

6—А клас; 10.10.2006 р.

Тема: «Греція в XI – IX ст. до н.е.»

Цілі:

- сформувані поняття про давньогрецькі поеми як визначні твори світової літератури (учні повинні знати зміст поем, давати їм оцінку);
- сформувані поняття про грецьке суспільство в XI – IX ст. до н.е. як перехідне від первіснообщинного ладу до рабовласницького (учні повинні вміти доводити та пояснювати перехідний стан);
- закріпити поняття «релігія», із метою розвитку пізнавальних здібностей запропонувати учням визначити, чим зумовлювалися релігійні уявлення давніх греків (учні повинні вільно оперувати даним поняттям);
- з метою розвитку історичного мислення запропонувати учням визначити характер занять давніх греків, спираючись на матеріал минулого уроку про природньо-кліматичні умови півострову (учні повинні будувати гіпотези, спираючись на наявні дані);
- з виховною метою звернути увагу учнів, що з давніх часів люди цінували доброзичливість, чесність, звиягу, справедливість – саме ці якості цінуються і зараз, саме такі якості слід у себе виховувати.

Основні ідеї й поняття: поема, народні збори, релігія, рабовласницький лад.

Обладнання: Коровкин Ф.П. История древнего мира. — М., 1992; карта «Древняя Греция»; ілюстрації у підручнику; Крушкол Ю.С. и др. Хрестоматия по истории древнего мира. — М.: Просвещение, 1975; Немировский А.И. Книга для чтения по истории древнего мира: Пособие для учащихся : кл. сред шк. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1990.

Тип уроку: комбінований

Хід уроку

1 етап. (2 хв.) Організаційний. Привітання, перевірка відсутніх, перевірка готовності учнів до уроку.

2 етап. (10 хв.) Перевірка домашнього завдання. Метод: репродуктивний, частково-пошуковий.

Запитання:

- 1) Розповісти про місцезнаходження й природу Греції.
- 2) Що і з яких джерел нам відомо про о. Крит?
- 3) Яким подіям присвячені міфи Давньої Греції?
- 4) Що нам відомо про Мікенську культуру?
- 5) Чому перші держави виникли у долинах великих річок?
- 6) Які зміни і чому виникли у культурі греків наприкінці II тис. до н.е.?
- 7) Яке значення мають давньогрецькі сказання?

3 етап. (5 хв.) Підготовка учнів до активної навчальної діяльності на основному етапі уроку. Метод: частково-пошуковий.

Мотивування: Ми розпочали вивчати історію якого континенту? На якому континенті ми мешкаємо? Де вперше на нашому континенті утворилися держави? ...Таким чином, ми дізналися про природу Греції, про те, що в Греції з'явилися перші держави. А сьогодні ми дізнаємося про те, чим займалися греки, який внесок вони зробили у скарбницю світової літератури, яким богам поклонялися, про що свідчила їх релігія. Запишіть тему й план.

4 етап. (15 хв.) Засвоєння нового матеріалу. Метод: пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, проблемний виклад.

План заняття:

1. Поеми «Іліада» й «Одіссея».
2. Господарство та життя греків.
3. Релігія давніх греків.

[Необхідно зазначити матеріал, що підлягає висвітленню, та методику його засвоєння: методичні прийоми роботи, створення проблемних ситуацій, роботу над поняттями та ін. Наприклад, розгляд другого питання починається зі створення проблемної ситуації: Як ви вважаєте, які господарські заняття були поширені у греків? Учні мають висувати гіпотези, так би мовити, виходити за межі наявної інформації минулого уроку. Потім висунуті гіпотези підлягають перевірці (ознайомлення з текстом підручника, розповідь вчителя, показ діафільму або відеофільму та ін.). Завершити вивчення даного питання слід підведенням учнів до висновку, що суспільство греків здійснювало перехід від первіснообщинного ладу до рабовласницького, причому учні самі повинні зробити цей висновок, а вчитель вдало їх підвести до нього. Третє питання можливо було б розпочати з актуалізації поняття «релігія»: коли й чому виникають релігійні уявлення? Потім познайомитися з пантеоном богів, а проблемну ситуацію створити наприкінці вивчення питання: як ви вважаєте, чому боги поділялися на головних та неголовних (старших й молодших)? Про що свідчить такий поділ? При цьому у плані-конспекті обов'язково має бути відбита інформація, що підлягає поясненню, спланована вся діяльність вчителя й учнів.]

5 етап. (8 хв.) Узагальнення й систематизація. Метод: частково-пошуковий.

Запитання:

- 1) Що таке поема? Яку оцінку ми можемо дати грецьким поемам?
- 2) Як ми можемо охарактеризувати суспільство греків у XI-IX ст. до н.е.?
- 3) Що нового ми дізналися про релігію? Які особливості мали релігійні уявлення давніх греків, чим вони були зумовлені?

Працюючи над цими запитаннями, учні мають дійти висновку, що поеми Гомера є визначними творами світової літератури, що в XI-IX ст. до н.е. у Греції відбувався перехід від первіснообщинного ладу до рабовласницького, що в релігії греків відбилася оточуюча їх природа, їхні заняття, перехід до рабовласництва.

6 етап. (5 хв.) Інформація про домашнє завдання. Визначити, чи можливо використовувати поеми як історичне джерело? Подумати, чому відбувався занепад первіснообщинного ладу? § 26-27, відповідати на питання до параграфів.

План-конспект уроку складається заздалегідь, обов'язково підлягає затвердженню вчителем історії за день до його проведення. **Без плану-конспекту студент не допускається до проведення уроку, отримує незадовільну оцінку.**

Використовуючи вищенаведений зразок, слід пам'ятати, що навіть найбільш удача структура уроку не може бути раз і назавжди встановленою, що кількість етапів може змінюватися у бік збільшення або зменшення. Урок — це педагогічний витвір, у створенні якого педагог виступає творцем, а не виконавцем чийсь вказівки. Але, плануючи урок, необхідно усвідомлювати, що свобода у виборі методичних прийомів не означає свободу від педагогічної логіки, дидактичних принципів, наукової обґрунтованості побудови уроку. Навчальний процес характеризується цілісністю та визначеністю, але його розробка передбачає аналіз великої кількості варіантів уроку з метою вибору оптимального з можливих.

Під час проектування уроку слід враховувати найважливіші фактори, що впливають на його ефективність: характеристики навчального матеріалу зумовлюють 25% ефективності уроку, організаційно-педагогічний вплив — 32%, характеристики учнівського гурту — 28% і час — 16 %.⁹ Для планування уроку бажано було б використовувати прогностичну лінійку педагога.¹⁰

4.3. Аналіз відвіданих уроків

Аналіз — це практичне або уявне розкладання об'єкта на характерні для нього складові елементи, виділення в ньому окремих сторін, вивчення кожного елемента або сторони об'єкта окремо як частини цілого. Аналіз і синтез — основні розумові операції; похідними від них є абстрагування (спеціальна форма аналізу) і узагальнення (вища форма синтезу). Аналіз припускає розчленовування цілого на частини; перехід від конкретного до абстрактного; установлення зв'язку причин і наслідків. Аналіз і синтез — це дві сторони єдиного розумового процесу. Правильний аналіз будь-якого цілого завжди являє собою аналіз не тільки частин, елементів, властивостей, але і їхніх зв'язків і відношень. Тому він веде не до розпаду цілого, а до його перетворення. Це перетворення цілого, нове співвідношення компонентів цілого і є синтезом.

Суть аналізу уроку полягає у розчленуванні його на складові частини, оцінці кожного етапу уроку з точки зору його ефективності, визначення причинно-наслідкових зв'язків між етапами, співвідношення отриманого результату із запрограмованою ціллю, оцінці ефективності обраних методів і методичних прийомів. У здійсненні аналізу уроку допоможе таблиця:

⁹ Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: Навчальний посібник. — К.: Україна, 1998. — С. 125-126.

¹⁰ Там само. — С. 155-159.

<i>Дидактичне за- вдання етапу</i>	<i>Зміст діяльності вчителя</i>	<i>Умови отримання позитивного ре- зультату</i>	<i>Показники вико- нання дидактично- го завдання</i>
1. Організаційний етап			
Підготувати уч- нів до початку роботи.	Вітання, визна- чення відсутніх. Перевірка готов- ності учнів до уроку. Готовність наочних посібни- ків та ін.	Зібраність учителя, доброзичливість, відсутність багато- слівності, чіткість.	Короткочасність організаційного моменту, швидке включення всіх учнів у діловий ритм. Повна гото- вність класу й об- ладнання до уроку.
2. Перевірка домашнього завдання			
Установити правильність і усвідомленість виконання до- машнього за- вдання всіма учнями.	Виявлення ступе- ня засвоєння знань, умінь і на- вичок. Встанов- лення типових недоліків у знан- нях і ліквідація їх.	Застосування різ- номанітних засобів перевірки домаш- нього завдання, що дозволять переві- рити знання всіх учнів.	За 5-7 хв. устано- вити рівень знань учнів; розвиваль- ний характер пере- вірки.
3. Підготовка учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності на основ- ному етапі уроку			
Підготувати уч- нів до того виду діяльності, що буде домінувати на основному етапі уроку. Ак- тивізувати опо- рні поняття й знання.	Повідомлення теми, мети уроку. Показ практично- го застосування теми уроку або значення.	Уміння вчителя визначати й стави- ти триєдину дида- ктичну мету.	Активність пізна- вальної діяльності учнів на наступних етапах уроку. Ефе- ктивність сприй- мання нового на- вчального матеріа- лу.
4. Освоєння нового навчального матеріалу (засвоєння змісту навчального ма- теріалу)			
Сформулювати у учнів конкретні уявлення про факти, явища, процеси. Сфор- мувати поняття про сутність іс- торичних про- цесів.	Організація уваги учнів. Безпосере- днє повідомлення нового навчаль- ного матеріалу (або самостійна робота).	Виділення найго- ловнішого, найіс- тотнішого в мате- ріалі, що вивчаєть- ся. Запис планів, опорних пунктів. Опора на життєвий досвід учнів. Ви- користання наоч- ності.	Правильність від- повідей учнів. Ак- тивність класу. Якість знань на на- ступних етапах уроку.
5. Первинна перевірка розуміння учнями змісту навчального матеріалу			
Установити ус- відомленість учнями даного навчального ма- теріалу. Засво- єння зв'язків і відношень між вивченими фак- тами і явищами. Установити прогалини, ви- рішити, чи мож- на переходити до наступного етапу уроку.	Перевірка вчите- лем того, як зро- зуміли учні, що є основним змістом уроку, що потріб- но засвоїти. Пе- ревірка повноти, глибини й усві- домленості знань.	Використання пи- тань, що активізу- ють мислення уч- нів. Використання нестандартних си- туацій для застосу- вання знань. Вияв- лення пробілів у розумінні матеріа- лу.	Рівень розуміння даного матеріалу слабкими учнями.

6. Закріплення матеріалу даного уроку			
Закріпити знання, вміння й навички.	Закріпити методику вивчення даного матеріалу, закріпити методику відповіді.	Виробити в учнів уміння оперувати отриманими знаннями. Використати різноманітні засоби закріплення матеріалу.	Уміння співвідносити факти з поняттями. Уміння виділяти головне, істотне, активність класу.
7. Узагальнення й систематизація			
Засвоїти систему понять із теми, курсу й міжкурсові зв'язки.	Перехід окремих знань і вмінь у цілісну систему як усередині навчального предмета, так і встановлення міжпредметних зв'язків.	Уміння вчителя ставити питання, давати завдання, направлені на узагальнюючу діяльність учнів.	Знання учнями не тільки окремих фактів, правил, а й законів, теорій.
8. Усебічна перевірка знань			
Глибоко й усебічно перевірити знання декількох учнів. З'ясувати недоліки, їх причини.	Перевірка повноти, глибини, міцності знань, вмінь і навичок. Застосування нестандартних ситуацій, рекомендації учням щодо подолання недоліків у знаннях.	Різнорічні засоби опитування, залучення для рецензування відповідей.	Усебічна перевірка, рецензування вчителем з указівкою позитивних сторін і недоліків у знаннях.
9. Підведення підсумків уроку			
Дати аналіз успішності опанування знаннями. Показати типові недоліки в опануванні знаннями.	Дати загальну характеристику роботи класу. Усунути недоліки, показати шляхи їхнього подолання.	Умови отримання позитивного результату. Уміння швидко схоплювати типове в діяльності учнів на уроці. Уміння врахувати реальні навчальні можливості класу.	Лаконічність і місткість аналізу діяльності учнів на уроці. Визначення системи заходів для наступної роботи з відсталими учнями.
10. Інформація про домашнє завдання			
На основі виявлених результатів засвоєння змісту навчання дати домашнє завдання, що буде направлено на подальший розвиток учнів.	Інструктаж по виконанню.	Спокійне пояснення змісту завдання. Обов'язкове виконання даного етапу у межах уроку.	Правильність виконання домашнього завдання.

Оформлення аналізу уроку передбачає зазначення класу, теми й прізвища, ім'я, по батькові вчителя. Завершується аналіз висновками про ефективність уроку, доцільність використання методів і методичних прийомів, методичними рекомендаціями.

Самоаналіз уроку слід здійснювати, дотримуючись вищенаведеної схеми, за таким планом:

1) стисла характеристика класу, в якому проходив урок;

- 2) вказати тему уроку й охарактеризувати місце розміщення даної теми в системі інших уроків і тем;
- 3) ступінь складності теми для даного класу;
- 4) охарактеризувати триєдину дидактичну ціль уроку, зіставити її з отриманим результатом;
- 5) вказати тип уроку;
- 6) визначити етапи уроку і показати вирішення дидактичного завдання кожного етапу уроку;
- 7) стисло охарактеризувати методи навчання, що використовувалися та їх відповідність знанням, умінням і навичкам учнів;
- 8) виділити найбільш і найменш удалі місця уроку.

Додаток 1.

Оформлення титульної сторінки звіту

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЗВІТ ПРО ПРОХОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ГІМНАЗІЇ

№ 8 м. Запоріжжя

студента III курсу

історичного факультету

групи 3316,

форма навчання: денна

спеціальність: історія

(Прізвище, ім'я, по батькові)

Груповий методист школи

(Прізвище, ім'я, по батькові)

Запоріжжя – 2006

Список рекомендованої літератури

1. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.
2. Грицевский И.М., Грицевская С.Э. От учебника – к творческому замыслу урока: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990.
3. Ивин А.А. Искусство правильно мыслить. – М.: Просвещение, 1990.
4. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989.
5. Клинберг Л. Проблемы обучения. – М.: Педагогика, 1984.
6. Конаржевский Ю.А. Анализ урока. – М.: Центр "Педагогический поиск", 2000. – 336 с.
7. Кревер Г.А. Изучение теоретического содержания курсов истории в 5–9 классах: Из опыта работы. – М.: Просвещение, 1990.
8. Лернер И.Я. Дидактическая система методов обучения. – М.: Знание, 1976.
9. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории. Пособие для учителей. – М., 1982.
10. Ломако Л.І., Момот Л.Л. Оцінна діяльність учнів у процесі вивчення історії// Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3.
11. Львова Ю.Л. Творческая лаборатория учителя: Кн. Для учителя. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1992.
12. Озерский И.З. Начинаящему учителю истории: из опыта работы. – М.: Просвещение, 1989.
13. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Україна, 1998.
14. Пospelов Н.Н., Пospelов И.Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. – М.: Педагогика, 1989.
15. Психология личности: тесты, опросники, методики/ Авторы-составители: Н.В.Киршева и Н.В.Рябчикова. – М.: Геликон, 1995.
16. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998.
17. Сластенин В.А., Тамарин В.Э. Методологическая культура учителя// Советская педагогика. – 1990. – № 7.
18. Степанищев А.Т. Методика преподавания и изучения истории: В 2 ч. – М.: ВЛАДОС, 2002.
19. Стоунс Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения. – М.: Педагогика, 1984.
20. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе. – М.: ВЛАДОС, 2002.
21. Терно С. Методичний апарат підручника: яким вимогам він повинен відповідати? // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С. 17-20.
22. Терно С. Складові ефективного навчання, або Що потрібно знати вчителю про пізнавальні процеси учнів? // Історія в школах України. – 2005. – №. 4. – С. 8-11.
23. Терно С. Сучасні тенденції розвитку історичної освіти: досвід Ради Європи // Історія в школі. – 1997. – № 7.
24. Терно С. Як підвищити вмотивованість вивчення історії? // Історія в школах України. – 2004. – № 8. – С. 22-26.
25. Яковлев Н.М., Сохор А.М. Методика и техника урока в школе: В помощь начинающему учителю. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1985.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Терно Сергій Олександрович

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

Посібник для студентів історичного факультету

Рецензенти:

В.Й. Бочелюк, доктор психологічних наук, професор

А.А. Булда, доктор педагогічних наук, професор

С.Р. Лях, доктор історичних наук, професор

Відповідальний за випуск: С.Р. Лях, доктор історичних наук, професор

Коректор: С. О. Терно